

5. *Лабінська Г.* Топоніміка України. Навчально-методичний посібник / Галина Лабінська. Львів, 2020. – 60 с. URL: <http://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/Toponimika.pdf>

6. *Лозинський Р.* Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд). Монографія / Роман Лозинський. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 502 с.

7. United National Group of Experts of Geographical Names. URL: [UNSD — United Nations Group of Experts on Geographical Names](#)

8. United Nations. Second Administrative Level Boundaries. Geospatial Information Section & Statistics Division Open configuration options. URL: [Home | Second Administrative Level Boundaries](#)

НОМАДОЛОГІЯ, РИЗОМА І ГЕОФІЛОСОФІЯ У ТВОРАХ Ж. ДЕЛЬОЗА ТА Ф. ГВАТТАРІ

Лозинський Р. М.

Львівський національний університет імені Івана Франка,

м. Львів, Україна

roman.lozynskyu@lnu.edu.ua

Наприкінці 1980-х років у суспільних й гуманітарних науках відбувся т. зв. “просторовий переворот”. Його зумовило переосмислення провідними науковцями світу концепту “простір”, який почали розглядати не як об’єктивну реальність, а як соціально і культурно обумовлений ментальний конструкт. Простір формується діяльністю людини. У просторовому перевороті визначною була роль провідних французьких мислителів другої половини ХХ ст., зокрема А. Лефевра (концепція виробництва простору) [1] і М. Фуко (простір, знання і влада, дисциплінарні простори) [2]. Переосмислення їх праць географами зумовило появу постмодерністської географії. Не менш важливими в просторовому повороті були праці інших відомих французьких філософів – Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі. Розроблені ними концепції номадології, ризоми і геофілософії відносяться вже до т. зв. “географії постструктуралізму” – постмодерністського підходу в географії людини, в основі якого є однойменний філософський напрям і відповідна методологія гуманітарних наук.

Жиль Делез (фр. *Gilles Deleuze*, 1925 – 1995) – це визначний французький філософ, який займався питаннями історії філософії (новаторська інтерпретація творчості визначних філософів минулого), філософськи переосмислював роль у суспільстві образотворчого мистецтва, літератури й кіно, аналізував поняття “відмінність”, “ідентичність”, “сенс”, “подія”, “бажання”, “почуття”, “простір”, “час” й ін. Частину своїх праць він написав у співавторстві з П’єром-Феліксом Гваттарі (фр. *Pierre-Félix Guattari*, 1930–1992) – французьким філософом, психоаналітиком і політичним діячем радикального спрямування. Співпраця з Ф. Гваттарі політизувала творчість Ж. Дельоза, робила її більш актуальною.

Найважливіші для географії їхні філософські роздуми щодо номадології, геофілософії, простору, землі й території викладено в працях “Ризома” (1976) [3], “Тисяча плато” (1980) [4], “Що таке філософія” (1991) [5].

Номадологія Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі. Важливе місце в спільній творчості обох філософів посідає концепція “номадології”. У побудові концепції автори виходили з того, що в постмодернізмі якісно змінюється уявлення про рух, він втрачає початкову й кінцеву точки спокою. Відповідно сприйняття простору змінюється. З’являється новий простір, який вони назвали простором номадичного руху (від номад – кочівник). Саме на цій основі вони в 1970-их роках розвивали концепцію нового бачення світу, яку й назвали “номадологія”. Відповідно, номадизм – це поведінка і світогляд людини постмодерну, людини-номада, в основі якої є глобальне кочівництво, відмова від осілості, вкоріненості в рідній землі, прив’язаності до рідних і друзів. Життєвий шлях таких людей – це ковзання по плоскій поверхні теперішнього. Номадизм передбачає розмив традиційної ідентичності, яка прив’язується до нації, культури, регіону, яка намагається створити універсальні людські цінності.

Ризома. Для опису простору номадичного руху Ж. Делез і Ф. Гваттарі вводять поняття “ризома” в однойменній книзі. Це слово узятє з ботаніки, ним позначають коренеподібне підземне стебло деяких рослин. Ризома створює простір, який можна експлуатувати лише переміщуючись по ньому, розсіюючись, ковзаючи по поверхні площин,

смислів, відносин, простір, який не прагне центруватися, ієрархізуватися, диференціюватися. Тому для ризоми властивий номадичний спосіб руху, кочівництво, ковзання простором. Однак вона включає у себе лінії членування, якими можна рухатися з різними швидкостями. Пучки ліній членування можуть створювати т. зв. “плато” – тимчасові зони стійкості в ризомі.

Ризома є противагою лінійним структурам. У неї не має початку, кінця, центру, осей, єдиного коду. Ризома не має жорсткої структурності, тому відкрита для модифікацій, розриву, перевероту, демонтажу. Вона може породжувати несистемні й несподівані відмінності. Ризома – це система без пам’яті. Вона не має лінійного стержня, її структура може розвиватися в будь-якому напрямку, може приймати будь-які форми. Ризомі властиві довільність і децентрованість в поєднанні з цілісністю. Завдяки усім цим властивостям ризома може долати різноманітні фатальності (катастрофи): економічні, політичні, структурні, спадкові.

Прототип ризоми в історії людства – це кочівники. Вони не мають минулого чи майбутнього, вони детериторизовані, але мають широку географію. Представники сучасних субкультур, які протиставляють себе суспільству, кидають виклик репресивному апарату держави, також нагадують кочівників давнини.

Використавши поняття “ризوما”, Ж. Делез і Ф. Гваттарі, змогли зовсім інакше подивитися на світ і порядок у ньому. Виявилось, що світ може бути децентрованим, у ньому може не бути ядер, центру чи периферії. Ризома, поняття покликане стати основою номадології, стало з часом одним з базових понять постструктуралізму.

Гладкий і рифлений простір. Ввівши поняття “ризوما”, Ж. Делез і Ф. Гваттарі далі розподіляють простір на “гладкий” і “розкреслений” (“борознуватий”, “рифлений”). Ризома формує гладкий простір існування номада, по якому можна ковзати, кочувати. Розкреслений простір пов’язаний з осілістю. Цей поділ відображає різні види досвіду проживання простору. Ці простори не обов’язково протиставлені, вони можуть змішуватися й переплітатися. В розкресленому просторі міст можна жити так, ніби він гладкий, а в гладкому просторі степів – як у розкресленому. Розкреслений простір є вертикальним і горизонтальним,

має межі, зовнішню і внутрішню сторони. Гладкий простір формується сукупністю неоднорідних переплетень, як пучок шерсті. У розкресленому просторі лінії підпорядковані точкам, у гладкому – точки підпорядковані траєкторіям руху. Розкреслений простір заповнений речами, гладкий – подіями. Люди діють за двома моделями поведінки: “*nomos*” і “*polis*”. “*Nomos*” не присвоює територію, а перетинає її. “*Polis*” вибудовує відносини з простором через майнові відносини. А ще є мігрант, тобто утікач. “*Nomos*” детериторизує, а “*polis*” територизує. Номад протиставляється полісу. Поліс – машина держави, ставить бар’єри і межі, створюючи перешкоди руху номада. Номад їх руйнує. Поліс прагне заволодіти простором. Номад не володіє простором, але контролює його, залишаючись у ньому невидимим. Номадизму сприяють сучасні технології зв’язку, завдяки яким просторова локалізація втрачає стратегічну цінність.

Соціальні втілення ризомних просторів можна знайти в сучасних містах-мегаполісах. Наприклад, З. Бауман (1925–2017), британський соціолог польського походження, автор книги “Текуча сучасність” [6], виділив три форми реалізації ризоми в місті: “пожираючі місця” (місця споживання), “місця виверження” (немісця) і “пусті простори”. Місця споживання гарантують безпечну зустріч з незнайомцями. “Немісця” – це форми ризомного простору, в які допускаються чужі, але мінімізуються їх соціально-індивідуальні риси. Це аеропорти, громадський транспорт, метро. Пусті місця – неосвоєні місця, які не нанесені на людську ментальну карту. Вони виключені із людського сприйняття, але завдяки ним інші місця здаються наповненими смыслом. Ці три типи місць забезпечують комфортне існування людей-номадів постмодерну, формують гладкий ризомний простір,

Геофілософія. Детериторизація і територизація. В останній спільній книзі, “Що таке філософія”, Ж. Делез і Ф. Гваттарі в розділі “Геофілософія” пропонують новий філософський напрям, нову науку “геофілософія”, яка розвивається на основі філософського переосмислення найзагальніших географічних образів – землі та території. Термін “геофілософія” було запропоновано за аналогією з “геоісторією”, міждисциплінарним напрямом, що об’єднує історію й географію, який запропонував визначний французький історик Фернан

Бродель (1902–1985).

Розробляючи концепцію “геофілософії”, автори відштовхувалися від того, що Земля – це непороджена постійність, даність. Земля замикає в собі усі стихії. Людська (і не тільки) діяльність окреслює, рисує території на землі, створює їх і знищує. Зміна в напрямку від землі до території – це територизація, протилежний процес, від території до землі – детериторизація. Земля водночас детериторизується і детериторизує (використовуючи стихії), долаючи і знищуючи межі територій. Територизація – це облаштування, освоєння, конструювання певної зони суспільством, що самоорганізується, вона сприяє підтримці й збереженню. Натомість детериторизація розсіює, вона може супроводжуватися зміною переконань, моделей сприйняття світу. Обидва процеси нерозривно поєднані, не можливо встановити, який з них первинний. Саме тому, щоб їх урівняти, Ж. Делез і Ф. Гваттарі замість терміну територизація, в якому є натяк на первинність, частіше використовують інший, – ретериторизація. Останній означає відновлення території через землю, перевпорядкування, “ремаппінг”, перекроювання карти світу.

Місцеве суспільство постійно взаємодіє із землею, із місцем, де воно проживає, тому воно територизує. Наприклад, племінні роди, поєднуючись з певною територією, отримують визначеність і утворюють “місцевий рід”. Але вони також можуть змінювати територію. Держави натомість частіше спочатку здійснюють детериторизацію, тому що збирають, присвоюють і урівнюють територію локальних груп (сільські території), а потім ретериторизують для свої потреб. Поліси також детериторизують, коли відриваються від своєї території, й адаптують її до геометричної протяжності, що тягнеться вздовж торгових шляхів. Детериторизація може бути фізична, психологічна і соціальна.

Концепція детериторизації та ретериторизації поглиблює пояснення територіальної мобільності, територіальної диференціації, формування території. Кожна людина шукає свою територію, як у дрібницях, так і у найважливішому, переживає або здійснює детериторизацію, щоб потім ретериторизуватися фактично в будь в чому. Ідеї Ж. Делез і Ф. Гваттарі щодо зв'язку людей і землі не зовсім нові для французької філософії. Їхня концепція територизації

перегукується з думками про “укорінення” людини як процес встановлення її зв’язку із землею, які є в книзі французької філософині Сімони Вейль (1909–1943) “Укорінення” [7].

У книзі “Що таке філософія” є й також загальніші думки, щодо взаємозв’язків між філософією, географією й історією. Автори пишуть, що думка формується простором і стає, по суті, формою цього простору. Філософське мислення – просторове. Географія – це не лише географія природи і людини, але й географія розуму. Філософія – це геофілософія, так само як й історія за Ф. Броделем – це геоісторія. Географія не лише дає матерію змінних місцевостей для історії як для форми. Географія відриває історію від культу закономірностей, дає можливість проявитися фактору випадковості. Так само вона відриває історію від культу першопричин, стверджуючи могутність середовища. Вона відриває історію від структур, замінюючи її рисунком ліній, спрямованих у безкінечність. Зрештою вона відриває історію від її самої, відкриваючи становлення, що не належать історії.

Список використаних джерел

1. *Lefebvre H.* La production de l’espace, Paris: Anthropos. Translation and Précis. 1974.
2. *Лозинський Р.* Простір, влада і дисципліна у творах Мішеля Фуко / Роман Лозинський // Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної, туризмологічної та екологічної науки: матер. II-ї міжн. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 15 жовтня 2020 р.). – Тернопіль: Вектор, 2020. – С 72–76.
<http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17260/1/Lozunckuu.pdf>
3. *Deleuze G, Guattari F.* Rhizome. Paris, Les Éditions de Minuit, 1976.
4. *Deleuze G, Guattari F.* Mille Plateaux – Capitalisme et schizophrénie 2. Paris, Les Éditions de Minuit, coll. “Critique”, 1980.
5. *Deleuze G, Guattari F.* Qu’est-ce que la philosophie ? Paris, Les Éditions de Minuit, coll. “Critique”, 1991.
6. *Zygmunt B.* Liquid modernity. Polity, Cambridge. 2000.
7. *Weil S.* L’Enracinement, Prélude à une déclaration des devoirs envers l’être humain, 1ère éd. (due à Albert Camus) Paris, Gallimard, coll. “Espoir”, 1949 (укр. переклад – Вейль С. Укорінення. Лист до клірика. К. : Д. Л., 1998).